

Dačická Letní škola lingvistiky 2011

V malebném městečku Dačice se odehrálo letos v srpnu jubileum. Jazykovědný projekt Letní škola lingvistiky, který se zde pořádá každý srpen od roku 2007, dospěl k svému pátému ročníku. Sál budovy Středního odborného učiliště zemědělského a služeb se tak v termínu od 19. 8. do 27. 8. dennodenně zaplňoval mladými zájemci o lingvistiku.

Jejich odbornému růstu se snaží koncepce projektu napomoci obeznámením se s jazykovědnými přístupy, jež nejsou v našich podmínkách zcela etablované. Krom toho vytváří užitečný prostor pro navazování kontaktů mezi lidmi s podobným zaměřením.¹ Zvyšující se počet lidí, kteří se na jednotlivé ročníky hlásí coby posluchači, svědčí o postupném upevňování pozice projektu na poli českých lingvistických událostí a vypovídá o zdárném uskutečňování ambic, které mu vtiskli zakladatelé a organizátoři Jan Chromý, Jiří Januška a Filip Smolík.² Odrazem významnosti akce jsou i pravidelné zprávy o jejím konání a průběhu publikované v odborných časopisech.³

Jakou formou a od koho mohli tento rok mladí lingvisté nabývat nové poznatky? Během sedmi dnů zazněly referáty od šestnácti přednášejících. Jednalo se převážně o české a slovenské lingvisty působící buď na domácím pracovišti, nebo v cizině. Za řečnickým pultem se objevilo též pět zahraničních hostů.

Čas vyhrazený pro jeden výstup činil hodinu a deset minut, přičemž v mnoha případech referát přednášejícího zabíral čas více výstupů. Obvykle byl příspěvek prezentován uceleně, ale výjimkou nebyla ani situace, kdy přednášející navazoval na svůj výklad po jiném programu nebo v něm pokračoval den následující. Konferující pojímali své proslovy většinou jako popsání vlastních výzkumů a podniknutých studií s tím, že zároveň stručně vysvětlili teorie z oblastí, jichž se výzkumy týkaly. Představené studie se nacházely v různých fázích zpracování a spadaly pod rozličné typy projektů.

Program konference oplýval tematickou pestrostí. V ní však jasně převládal kognitivní přístup k jazyku. Jedním z výrazných tematických okruhů pátého ročníku Letní školy lingvistiky bylo zkoumání řečových/jazykových poruch. Helena Lehečková nastínila publiku základy afaziologie a pokusila se ozřejmit, jak a čím může být afaziologie užitečná pro lingvistiku a jak a čím může být lingvistika užitečná pro afaziologii.

Filip Smolík hovořil o zvláštích jazykového vývoje u dětí postižených SLI (specific language impairment, česky vývojová dysfázie – porucha postihující vývoj řeči). Okomentoval výsledky studie, která vznikala v rámci diplomové práce Petry Vávrů, již sám vedl. Výzkumným záměrem studie bylo zjistit pomoci úlohy vyvolané imitací (opakování vět), které jazykové jevy způsobují (česky hovořícím) českým dětem s vývojovou dysfázií obtíže. Věty určené k opakování byly zkonstruovány tak, aby již obsahovaly jevy, u nichž lze na základě výsledků zahraničních studií předvídat silné narušení. Sledovaly se výkony dětí s SLI, jejich vrstevníků a tzv. jazykových kontrol (děti na stejné jazykové úrovni jako děti s vývojovou dysfázií, tj. o dva roky mladších než oni; stejná jazyková úroveň byla v studii dána stejnou slovní zásobou obou

1 Podrobnější informace o struktuře a organizaci akce lze nalézt na webové stránce <<http://www.lingvistika.cz/>>.

2 Skupina organizátorů se tento ročník rozrostla o Ondřeje Dufka.

3 O druhém ročníku viz Pekaríková (2008), o třetím ročníku viz Lehečková (2010) a Oplatek (2010), o čtvrtém viz Beneš (2010) a Prokšová (2011).

skupin). Právě konfrontací s jazykovou kontrolou se měly ukázat zvláštnosti v jazyce dětí s SLI. Vyplynulo, že vývojová dysfázie produkovali z testovaných skupin nejvíce agramatických imitací a dělali nejvíce chyb téměř ve všem. Největší rozdíl mezi nimi a jazykovou kontrolou tkvěl v imitaci sloves a příklonek, které se tak dají předběžně prohlásit za typické elementy náchylné k chybnému užívání při SLI. Autoři studie však musí ještě zohlednit několik dalších faktorů, než budou moci nabídnout konečnou interpretaci výsledků. Jeden z hlavních úkolů záleží ve využití výsledků z testů opakování číslic, pseudoslov a receptivní slovní zásoby, jež všechny skupiny dětí též podstoupily. Analýza výsledků testů je důležitá k ošetření toho, zda výkony při imitaci vět neovlivňuje výkonnost jiných kognitivních mechanismů (verbální paměti, fonologické paměti).

O SLI rozprávěla též Zuzana Jagerčíková. Upozornila na studii, na níž se podílela a v níž se usouvztažnila vývojová dysfázie se zvládáním čtení (což hlavně akcentovala ve svém příspěvku) a psaní. Kompletní výsledky longitudinální studie, provedené na česky mluvících dětech s SLI, však ještě nejsou připraveny k uveřejnění. Pozorování a vyšetřování dětí probíhalo v rámci výzkumného balíčku 2 projektu ELDEL (Enhancing Literacy Development in European Languages), o jehož náplni a cílech se Zuzana Jagerčíková publiku též zmínila.⁴

Skupinu badatelů pracujících v projektu ELDEL zastupovala na letní škole i hlavní koordinátorka výzkumného balíčku 1 Markéta Caravolas. Právě o obsahu výzkumného balíčku přicestovala do Dačic referovat. Vyslovila se k výsledkům souboru cross-lingvistických studií zabývajících se tím, do jaké míry ovlivňuje vývoj čtení a psaní povaha ortografie daného jazyka, jeho charakter jako takový a způsob výuky těchto dovedností. V jiném výstupu pak představila baterie diagnostických testů gramotnostních dovedností pro žáky druhých až pátých ročníků, které vyvinula spolu s Janem Volínem.

Pracovně spřízněni, tentokrát působením v stejné instituci, byli i další dva přednášející. Ze San Sebastiánu (*The Basque Center on Cognition, Brain and Language*) zavítali na moravsko-české pomezí Doug Davidson a Adriana Hanulíková.⁵ Prvně jmenovaný přiblížil posluchačům své dva experimenty vypovídající o tom, k jakým neurálním procesům dochází u lidí, jež si osvojují druhý jazyk. Jedna studie demonstrovala tento jev na učení se slovům a druhá na učení se gramatiky.

Adriana Hanulíková se ve svém příspěvku soustředila na téma, jak souvisí sociální informace s percepcí a komprehenzí řeči a jazykové informace se sociálním hodnocením mluvčích. Podotkla, že doposud žádná teorie řečové percepce neuvažovala o důležitosti sociální informace jakožto komponentu tohoto procesu, ačkoliv v poslední době byla uskutečněna řada experimentů prokazujících vliv sociální informace na jazykové zpracovávání. Po sumarizaci některých studií a po metodologickém úvodu, v němž přítomným odkryla zásady měření elektrické aktivity mozku a podstatu evokovaných potenciálů, následovalo diskutování dvou studií, jež s kolegy iniciovala. Studie se zaměřují na vyhledání neurálních korelátů sociální informace při řečové komprehenzi.

4 Zájemce o více informací o projektu odkazujeme na stránky <<http://www.eldel.cz/>>.

5 Badatelka též působí v Max Planck Institute for Human Cognitive and Brain Science v Lipsku. Na okraj poznamenáváme, že informace o aktuálním odborném působení všech přednášejících jsou k dispozici na webových stránkách letní školy.

Kronika

První studie se snažila využít evokované potenciály k odpovědi na otázku, kdy a jak řeč nerodilého mluvčího postihuje zpracovávání gramatických chyb. Předpokládalo se, že předešlé zkušenosti s jistými typy chyb v řeči rodilých mluvčích a v řeči cizinců ovlivňuje zpracovávání těchto chyb. Za předmět sloužící k ověření teze se zvolilo zacházení s gramatickým rodem v nizozemštině. Posluchačům participujícím na experimentu byly přehrávány gramaticky korektní věty a věty s chybami v rodě typickými pro turecké přistěhovatele, pro něž je nizozemština L2, ale nikoli typickými pro rodilé mluvčí nizozemštiny, a věty (kontrolní) se sémantickými anomáliemi netypickými pro obě skupiny mluvčích. Projevy pronášela turecká imigrantka (učící se nizozemsky) a nizozemská rodilá mluvčí.⁶

U gramatických chyb se u posluchačů při poslechu řeči cizince nevytvořil efekt vlny P600, vlny syntaktické anomálie, zatímco při poslechu řeči rodilého mluvčího evidován byl. Efekt vlny N400, vlny sémantické anomálie, byl zachycen jak u rodilých mluvčích, tak u mluvčích nerodilých, což vylučuje interpretaci, že by posluchači řeči cizinců nevěnovali pozornost nebo že by jim cizí akcent bránil v porozumění. Absence efektu P600 na jedné straně a jeho výskyt na straně druhé podporuje soudy dřívějších studií, že P600 je citlivá k předpovídání chyb. Nález se dá interpretovat v souladu s domněnkou, že posluchači očekávají v projevech cizinců určité chyby (nejsou proto vůči nim tolik senzitivní), ale u rodilých mluvčích nikoli.

Během experimentu se u probandů neprojevovaly změny v elektrické aktivitě mozku, pokud naslouchali nerodilým mluvčím. Naopak u nich s přibývajícím časem efekt vlny P600 slábl, jestliže naslouchali chybám produkovaným rodilými mluvčími. Zmenšila se tak u nich vnímavost vůči těmto chybám. Posluchači tedy mohou efektivně upravit svůj model předvídatelnosti chyb k tomu, aby učinili z komunikace hladký, úspěšný, ničím nerušený proces.

Druhá studie autorky dokázala, že biologický rod mluvčího, který pronáší soud v první osobě, ovlivňuje u posluchače zpracovávání slovesné shody.

Zprostředkování výsledků vlastních psycholingvistických experimentů tvořilo důležitou složku přednášky Thomase Weskotta. Ten se zabíral problémem, proč jazyk povoluje v určitých případech užívat konstrukce s příznakovým (marked) slovosledem, když je tento slovosled z mnoha důvodů nepreferovanou variantou. Řešení spočívá v jisté kontextové licenci, která umožňuje vznik konstrukce s tímto slovosledem. K psycholingvistickému testování povahy kontextu a licence byl uzpůsoben design autorových experimentů. Z dat získaných z prvního experimentu autor vysledoval, že i anglické věty (přičemž mějme na paměti pevnost anglického slovosledu) s lokativní inverzí jsou silně licencovány kontextem, v němž je dán antecedent preverbální předložkové fráze. Silná licence zde znamená, že v uvedeném kontextu je zpracování věty s příznakovým slovosledem dosaženo rychleji než u věty se slovosledem základním. Druhá studie se pokusila na německém materiálu určit kontextovou licenci pro příznakový slovosled u vět s tranzitivním slovesem (tedy u vět typu OVS). Věty se slovosledem OVS probandi hodnotili lépe a četli rychleji než věty se slovosledem SVO v kontextech, kde vládl vztah celek–část mezi entitou předem danou a preverbálním konstituentem věty (např. auto–zpětné zrcátko). Tento vztah (tzv. whole – part context) jakožto instance vztahů mezi

6 Popis experimentu zjednodušujeme a uvádíme jen jeho nejdůležitější aspekty. Přístup ke kompletnímu článku pojednávajícímu o zmiňovaném experimentu je možný přes internetovou stránku <http://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/jocn_a_00103>.

částmi souboru⁷ byl identifikován coby silný licensor pro věty s příznakovým slovosledem OVS. Úhrnem lze tedy konstatovat, že příznakový slovosled bude licencován, bude-li preverbální fráze zapojena do kontextu.⁸

Produkcí psané řeči podrobně probral Jan Chromý. Objasnil mimo jiné podstatu svého experimentu, který podrobil zkoumání stylový faktor připravenost/nepřipravenost. Potvrdily se dva signifikantní rozdíly mezi připravenými a nepřipravenými texty. Nepřipravené projevy obsahovaly delší věty a při jejich realizaci docházelo k četnějším revizím.

Pod disciplíny přistupující k jazyku z hlediska jeho fungování v komunikaci bychom zařadili příspěvek Beate Feldmeier. V něm se autorka vyjádřila o své studii. Pomocí dotazníků sbírala informace o tom, jak se liší zvyky a způsoby oslovování lidí v Čechách a v Německu.⁹ Z dílčích výsledků například vyčteme, že Češi obecně inklinují k titulování osob více než Němci. Druhá, kvalitativní část výzkumu, jež by měla vrhnout světlo na to, jak čeští migranti v Německu oslovují komunikační partnery, na zpracování teprve čeká.

V repertoáru programu nescházela generativní gramatika reprezentovaná příspěvkem Petra Biskupa (o sémantických a syntaktických rysech P-elementů), Janneke ter Beek (o typech analýz germánských jazyků V2, tj. jazyků, v nichž musí být sloveso ve finitním tvaru druhým konstituentem) ani fonetická složka reprezentovaná příspěvkem Radka Skarnitzla (o sérii posledních výzkumů z oblasti českých samohlásek i souhlásek) a Štefana Beňuše. Ten operoval s pojmem artikulačního gesta jako s dynamicky definovanou akcí a jednotkou produkce, percepce a komputace řeči. Pojem gesta se stal alternativou k tradičním pojetím zvuků coby mentálních abstraktních objektů a dovolil řeč chápat jako veřejnou událost. Dalším z nosných termínů byla nelineární dynamika, paradigma vhodné k studiu vztahů mezi diskrétními a kontinuálními aspekty řeči. Ve svém druhém projevu uplatnil tyto koncepty na konkrétním zkoumání transparentních vokálů v maďarštině¹⁰ a slovenských samohlásek vzniklých z jerů.

O tématu vlastní disertační práce, která je z části vystavěna na zkoumání využívajícím data z korpusu, promluvila Kateřina Milotová. V středu jejího zájmu se ocitly infinitivní podmínkové věty. Z dokladů, které korpusovou sondou získala, mohla například vyvodit, že ve větách podmínkových nejčastěji v roli predikátu vystupuje sloveso být, po něm dosahuje vysoké frekvence sloveso mít. Skoro vůbec nelze dohledat věty řídící s predikátem ve druhé osobě, nejvíce zastoupena je první a třetí osoba singuláru.

Poskytnout posluchačům základní přehled o studiu určitých jevů a o jistých teoriích si předsevzal Radek Čech i Jakub Dotlačil. Jakub Dotlačil vyložil přísedícím podstatu, vlastnosti, teorii generalizovaných kvantifikátorů a jejich nové analýzy. Opíral se přitom především o technický aparát formální sémantiky. Radek Čech ve svých přednáškách nastínil principy teorie komplexních sítí. Konkrétně demonstroval, jaký nový pohled přináší teorie komplex-

7 Autor mluví ve shodě s odbornou literaturou o tzv. poset (partially ordered set) licensing.

8 Dva autorovy výstupy na toto téma si lze prostudovat na adresách <http://www.sfb632.uni-potsdam.de/conference/posters/C1a_Robin.pdf> a <http://www.sfb632.uni-potsdam.de/conference/posters/C1b_Robin.pdf>.

9 V České republice byly dotazníky distribuovány v Plzni a v Německu v Řezně.

10 Autorova disertace o tomto problému nese název Dynamics and Transparency in Vowel Harmony.

Kronika

ních sítí na akvizici jazyka, jazykovou typologii, na roli syntaxe (v syntaktických sítích) a jak se syntaktické sítě vážou ke konceptu synergetické lingvistiky.¹¹

Od prvního ročníku letní školy se program skládá nejenom z referátů, ale i z interaktivních forem předávání poznatků – panelových diskusí nebo workshopů. Tento rok se pro zájemce otevřely tři pracovní semináře. Bylo možno vybrat si mezi workshopem psycholingvistickým (Filip Smolík), korpusovým (Vladimír Petkevič) či gramatickým (Eva Lehečková).

Organizátoři po skončení akce poslali všem účastníkům na e-mail odkaz na webový formulář, jehož prostřednictvím by rádi získali od účastníků jejich názory a připomínky. Rozeslání formuláře poukazuje na snahu organizátorů pracovat stále na vylepšování struktury projektu, na vůli přizpůsobit program požadavkům účastníků. I proto můžeme doufat, že Letní škola lingvistiky má před sebou ještě mnoho zdařilých pokračování, spoustu let úspěšné existence.

Literatura:

BENEŠ, Martin (2010): Letní škola lingvistiky 2010 v Dačicích. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2010/2, s. 156–160.

LEHEČKOVÁ, Eva (2010): Letní škola lingvistiky v Dačicích. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 158–160.

OPLATEK, Stanislav (2010): 3. ročník Letní školy lingvistiky v Dačicích. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2010/1, s. 171–172.

PEKARÍKOVÁ, K. (2008): Letná škola lingvistiky v Dačiciach. *Slavica Slovaca*, 43, s. 181–182.

PROKŠOVÁ, Hana (2011): Letní škola lingvistiky počtvrté. *Naše řeč*, 94, s. 156–158.

Adam Kříž

Centrum vizuální historie Malach při Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Již bezmála dva roky je v knihovně infromatické sekce Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze otevřeno Centrum vizuální historie Malach. Toto pracoviště je jedním z pěti evropských přístupových bodů do rozsáhlého archivu audiovizuálních svědectví o dějinách 20. století.¹² Archiv vizuální historie, který je zde k dispozici, je unikátním souborem pramenů orální historie a původních svědectví pamětníků, jež mohou být využita např. při zpracovávání studentských či kvalifikačních prací (seminárních, bakalářských, diplomových, disertačních apod.). Archiv může být také cenným zdrojem audiovizuálního materiálu pro badatele v mnoha humanitních, společenských i exaktních vědách.

11 Prezentace autora a jeho další texty i odkazy k tématu se nacházejí na internetových stránkách <<http://www.cechradek.ic.cz/>>.

12 Kromě Prahy je v Evropě on-line přístup do archivu v Berlíně (Freie Universität Berlin), Budapešti (Central European University), Londýně (University of London) a Salcburku (Universität Salzburg).